

УДК 37.013.42

А. О. Рижанова

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА ПРИНЦИП СУБСИДАРНOSTІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Рижанова А.О., 2015

[http:// orcid.org/0000-0002-3332-9748](http://orcid.org/0000-0002-3332-9748)

Проаналізовано сутність, зміст, розвиток соціальної суб'єктності індивідів (людини, групи, соціуму) в умовах демократизації суспільства. Соціальну суб'єктність розглянуто як складову соціальності, яка формується в процесі соціально-педагогічної діяльності. Запропоновано називати об'єкта соціально-педагогічної діяльності – соціальним суб'єктом. Складовими соціальної суб'єктності є відчуття власної гідності, опанована свобода волі, соціальна активність, відповідальності та мужність, соціальна свідомість, усвідомлення власної соціальності, соціальне передбачення, вміння захисту від несприятливих впливів соціуму. Завданням соціально-педагогічної діяльності в розвитку соціальної суб'єктності є здійснення соціально-виховних технологій «переходу» індивіда від одного рівня цієї суб'єктності (сімейного, професійного, національного) до іншого (громадянського), тобто забезпечення умов подолання егоїзму особистісного, вікового, сімейного, національного, расового, конфесійного, професійного, регіонального, а також споживацтва. Принцип субсидіарності означає захист від владних структур індивідуальної свободи та відповідальності людей, соціальних спільнот, суспільства в цілому та, водночас, підтримку державою або місцевою владою індивідуальної свободи і відповідальності, коли їх недостатньо для досягнення цілей, необхідних для вкорінення людської гідності. Обґрунтовано актуалізацію за інформаційної доби принципу субсидіарності соціально-педагогічної діяльності, оскільки виникає потреба у становленні нових рівнів соціальної суб'єктності – регіонального та глобального, через залучення наднаціональних та надрегіональних структур до соціального виховання, технології якого у філогенезі відсутні. Соціально-педагогічна діяльність в Україні має будуватися на прикладі Європи щодо застосування принципу субсидіарності у ствердження громадянської соціальної суб'єктності для завершення національної ідентифікації країни, а також розробляти інноваційні технології соціального виховання зі становлення регіональної та глобальної соціальної суб'єктності українських індивідів для входження нашої країни гідним соціальним суб'єктом у європейський регіональний простір.

Ключові слова : соціальна суб'єктність, принцип субсидіарності, соціально-педагогічна діяльність, інформаційне суспільство.

Рижанова А. А. Развитие социальной субъектности и принцип субсидиарности социально-педагогической деятельности.

Проанализированы сущность, содержание, развитие социальной субъектности индивидов (человека, группы, социума) в условиях демократизации общества. Социальная субъектность рассмотрена как составляющая социальности, которая формируется в процессе социально-педагогической деятельности. Предложено называть объект социально-педагогической деятельности – социальным субъектом. Составляющими социальной субъектности являются чувство собственного достоинства, владение свободой воли, социальная активность, ответственность и мужество, социальное сознание, осознание собственной социальности, социальное предвидение, умения защиты от неблагоприятных влияний социума. Задачами социально-педагогической деятельности в развитии социальной субъектности являются реализации социально-воспитательных технологий «перехода» индивида от одного уровня этой субъектности (семейного, профессионального, национального) до другого (гражданского и т.д.), то есть обеспечение условий преодоления эгоизма личностного, возрастного, семейного, национального, расового, конфессионального, профессионального, регионального, а также потребительства. Принцип субсидиарности означает защиту от властных структур индивидуальной свободы и ответственности людей, социальных групп, общества в целом и, одновременно, поддержку государством или местной властью индивидуальной свободы и ответственности, когда их оказывается недостаточно для достижения целей, необходимых для укоренения в социуме человеческого достоинства. Обоснована актуализация в информационный период принципа субсидиарности социально-педагогической деятельности потому, что возникает необходимость в становлении новых уровней социальной субъектности – регионального и глобального, через привлечение наднациональных и надрегиональных структур к социальному воспитанию, технологии которого отсутствуют в филогенезе. Социально-педагогическая деятельность в Украине должна строиться на примере Европы относительно применения принципа субсидиарности в достижении гражданской социальной субъектности для завершения национальной идентификации страны. А также на разработке инновационных технологий социального воспитания относительно становления региональной и глобальной социальной субъектности украинских индивидов для вхождения нашей страны достойным социальным субъектом в европейское региональное пространство.

Ключевые слова: социальная субъектность, принцип субсидиарности, социально-педагогическая деятельность, информационное общество.

Ryzhanova A. Development of social subjectness and principles of subsidiarity of social and pedagogical activities.

The essence, content, development of social subjectness of individuals (person, group, society) in terms of democratization of society is analyzed. The social subjectness is considered as part of sociality, which is formed in the process of social and educational activities. It is proposed to determine an object of social and pedagogical activity as a social subject. The components of social subjectness are as follows: feeling of self dignity, possessed free will, social activity, responsibility and courage, social consciousness, awareness of self sociality, social foresight, ability to protect against adverse impacts of socium. The task of social and pedagogical activities in the development of social subjectness is the implementation of social-educational technologies of individual "transition" from one level of subjectness (family, professional, national) to another (civil) one, that is providing conditions to overcome selfishness of personal, age, family, national, racial, religious, professional, regional as well as excessive consumption. The principle of subsidiarity means protection of individual freedom and responsibility of people, social communities, and society as a whole from the authorities, and at the same time support by the state or local authorities of individual freedom and responsibility if they are not sufficient to achieve the objectives required for rooting human dignity. The updating of the principle of subsidiarity of social and educational activities in the era of information is grounded, because it is required to develop new levels of social subjectness (regional and global) by engaging supranational and supra-regional structures in social education, the technologies of which in the phylogenesis are not available. Social and pedagogical activities in Ukraine should be based on the example of Europe as for application of the principle of subsidiarity in adoption of civil social subjectness to complete the national identity of the country and develop innovative technologies of social education in formation of regional and global social subjectness of Ukrainian individuals for entering our country into European regional space as a worthy social subject.

Key words: *social subjectness, the principle of subsidiarity, social and pedagogical activities in information society.*

Постановка проблеми. Соціальна педагогіка в умовах демократизації соціального виховання в посттоталітарній Україні, що набуває ознак інформаційного суспільства, має сприяти розвитку соціальної суб'єктності всіх індивідів (людина, група, соціум) суспільства. Соціальна суб'єктність є необхідною складовою як для соціального розвитку нашої країни – розбудови громадянського правового суспільства з його культурою самоврядування, так і для соціального розвитку людини – сходження від сімейних цінностей через етнічні, громадянські, регіональні тощо до глобальних із відповідним розвитком якостей, поведінки, а, отже, і рівнем самореалізації у цих соціумах. Проте динаміка соціальної суб'єктності індивіда має відбуватися за нових

принципів, відповідних до соціокультурних перетворень сучасності. Соціально-педагогічна діяльність побудована за принципом субсидіарності саме стимулює самостійність, активність, відповідальність у задоволенні власних соціальних потреб людиною та різноманітними соціальними групами через вдосконалення соціального середовища.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення суб'єктності людини, групи, соціуму актуалізується, як правило, в періоди демократизації суспільного буття. Філософський аспект суб'єктності досліджували Аристотель, Р. Декарт, Г. Гегель, М. Бердяєв та інші, соціологічний – Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, А. Інкельс та інші, психологічний – К. Альбуханова, А. Брушлинський, С. Рубінштейн та інші. «Соціально-педагогічна діяльність» як провідний термін соціальної педагогіки розглядався майже всіма вітчизняними та російськими соціальними педагогами, зокрема О. Безпалько, І. Зверевою, М. Галагузовою, А. Капською, В. Нікітіним, С. Харченком, Л. Штефан та іншими. Субсидіарність з різних аспектів демократизації суспільства аналізували Й. Альтузіус, К. Амарал, Н. Анисимова, А. Ароян, С. Большаков, Н. Гаганова, Г. Гегель, О. Гьофе, Я. Делор, М. Драгоманов, К. Ендо, Дж. Локк, Т. Панченко, П.-Ж. Прудон, А. де Токвіль та інші. Субсидіарність як принцип соціальної роботи ввела у вітчизняний науковий соціально-педагогічний обіг І. Д. Зверева, узагальнюючи виступи німецьких колег. Дослідження розвитку соціальної суб'єктності на засадах принципу субсидіарності соціально-педагогічної діяльності в нашій галузі педагогіки в Україні лише розпочинається.

Метою статті є обґрунтування необхідності застосування принципу субсидіарності в соціально-педагогічній діяльності в умовах демократизації українського суспільства та становлення інформаційної доби людства для підвищення ефективності розвитку соціальної суб'єктності індивідів (людини, групи, соціуму).

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт (лат. *subjectus*), за визначенням філософів, – це джерело (якому притаманні свідомість та воля) предметно-практичної та пізнавальної активності, спрямованої на об'єкт [1]. У психології [2] суб'єктом є будь-який індивід (людина, група, соціум), який цілеспрямовано діє з метою задоволення власних потреб. Проте суб'єктність, на погляд психологів, не є безумовною якістю кожного індивіда, перетворення на

суб'єкта відбувається через взаємодію з іншими, у спільній діяльності через формування зацікавленості, активного інтересу, небайдужості до зовнішнього світу тощо. Отже, становлення суб'єктності може відбуватися в процесі виховання, більш того, наприклад, М.Каган розглядає виховання як «сходження до суб'єктності».

Звернення до *соціальної* (лат. *socialis* – суспільний) *суб'єктності* зумовлене піднесенням індивідуальності в культурі інформаційного суспільства. Гармонізувати індивідуальність аби вона не перетворилася на примитивний егоїзм, споживацтво можливо через цілеспрямовану актуалізацію соціальних потреб індивіда (людини, групи, соціуму), вдосконалення його соціальності, усвідомлене спрямування ним власної активності на зовнішнє – соціальне середовище, отже, через соціальну суб'єктність.

Соціальна суб'єктність індивіда є взаємокорисною як для нього, так і для зовнішнього соціуму. Внаслідок активної та відповідальної «відносно незалежної, самостійної цілеспрямованої діяльності індивіда» (А. Буршлінський [3]) на перетворення соціального середовища вдосконалюється не лише останнє, але і суб'єктність індивіда та самореалізується його індивідуальність.

Соціальна суб'єктність як складова соціальності (рівні: соціальна грамотність, соціальна компетентність, соціальна культура) індивідів формується у процесі соціального виховання (цілеспрямовані умови для ефективної адаптації, інтеграції, індивідуалізації в соціальному середовищі). Її народження відбувається в процесі адаптації, якість адаптованості є необхідним, але не визначальним чинником суб'єктності.

Основою становлення соціальної суб'єктності є набуття індивідом відчуття *власної гідності*, яке забезпечується його обранням *свободи волі*. Погоджуємося з Б. Бім-Бадом [4], що саме *мужність* необхідна соціальному суб'єкту, щоб він міг подолати тягар *відповідальності*, внаслідок володіння свободою волі. Оскільки атрибутом суб'єктності є свідомість, то і соціальна суб'єктність неможлива без *усвідомлення* індивіда *власної соціальності*, її оцінювання та вдосконалення, а, також, без *передбачення* та *захисту* від несприятливих впливів соціуму.

Сприяючи соціальному розвитку як особистості, так і соціуму, соціальна педагогіка має розробляти технології соціального виховання, які би створювали

умови «переходу» індивіда від одного рівня соціальної суб'єктності до іншого (наприклад, від сімейного, професійного до національного, громадянського тощо), тобто долали егоїзм особистісний, віковий, сімейний, національний, расовий, конфесійний, професійний, регіональний тощо.

Таким чином, соціальна суб'єктність як профілактика соціального егоїзму, споживацтва, комплексу «раба-господаря», страху свободи особистого вибору є основою соціального розвитку людини, групи, соціуму, їх сходження до найвищих соціальних цінностей, що є провідним завданням соціально-педагогічної діяльності. Тому пропонуємо об'єкт соціально-педагогічної діяльності називати не клієнтами, а соціальними суб'єктами, оскільки саме на підвищення соціальної суб'єктності людини, різноманітних груп, соціуму спрямована наша професійна діяльність.

Визначивши соціокультурну сутність соціальної педагогіки та проаналізувавши її провідні категорії [5], поняття «*соціально-педагогічна діяльність*» ми розглядаємо як науково обґрунтоване культуровідповідне регулювання соціального виховання в усіх сферах з метою непримусового набуття та розвитку соціальності суб'єктів соціуму. Непримусовість розвитку соціальності, зокрема її складової – соціальної суб'єктності, звісно, неможливе без становлення та вдосконалення соціальної самосвідомості. За фахівцями з соціальної філософії, *соціальна самосвідомість* може бути притаманна особі (індивідуальна соціальна свідомість), «яка усвідомлює себе як відчуваючу, мислячу і свідомо діячу особу в соціальному житті» [6], оцінюючи свою роль, мету, інтереси, ідеали та мотиви поведінки в соціумі. Логічно, що соціальною самосвідомістю можуть володіти група (групова соціальна самосвідомість) та спільність (спільнісна соціальна самосвідомість), головне, щоб вони соціально самовизначилися або прагнули до самовизначення через взаємодію в соціумі [6]. Соціально-педагогічна діяльність має таким чином гармонізувати соціально-виховні впливи родини, етноса, держави, суспільства, ЗМК тощо, щоб створити сприятливі умови для становлення, розвитку соціальної свідомості кожного індивіда, усвідомлення ним цінності власної соціальної суб'єктності, необхідності та «корисності» її реалізації для себе і навколишнього соціуму. На актуалізацію та реалізацію соціальної суб'єктності

людини, групи, соціуму непримусовими засобами і покликаний принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності.

В Україні ґрунтовно дослідила субсидіарність у соціально-філософському та соціально-політичному аспекті Т. Панченко в монографії «Принцип субсидіарності в сучасному демократичному розвитку» [7]. Субсидіарність в соціально-етичному сенсі, за автором, в демократичному суспільстві захищає свободу та відповідальність людей, соціальних спільнот та суспільства в цілому, у якості регулятора цих взаємовідносин. «Вона означає, що держава або місцева влада в особі органів місцевого самоврядування не має права порушувати індивідуальну свободу і відповідальність, до яких необхідно виявляти найбільшу повагу. Однак вони мають надавати підтримку щоразу, коли індивідуальної свободи і відповідальності недостатньо для досягнення цілей, необхідних для підтримки людської гідності» [7, с. 248].

І. Зверєва, розкриваючи особливості соціальної допомоги молоді в Німеччині, пояснювала сутність «принципу субсидіарності» як створення пріоритету незалежним організаціям перед державними в реалізації вирішення тих чи інших молодіжних проблем. Оскільки головним обов'язком Федерального Міністерства у справах жінок та молоді є надання можливості всім, хто реалізує молодіжну політику, запроваджувати в життя всі гарантії Закону, то така організація стимулює ініціативи самої молоді у вирішенні власних соціальних потреб та проблем, що безумовно сприяє розвитку її соціальної суб'єктності. Щодо держави, то вона «бере на себе виконання тільки тих функцій, які не реалізуються незалежними структурами» [8].

Короткий енциклопедичний словник з соціальної роботи майже повторює визначення І. Д. Зверєвої, так в ньому зазначено, що «субсидіарність – у світовій практиці – законодавче регулювання взаємодії державних і недержавних структур у соціальному секторі, що передбачає надання переваги при фінансуванні громадським (суспільним), приватним ініціативам у галузі соціальних програм і заходів у порівнянні з державними. Держава «шукає» в суспільному секторі ініціаторів (виконавців) реалізації соціальних програм, і лише за їх відсутності створює державні установи. За наявності кількох громадянських пропозицій або проектів державні відомства соціальної сфери проводять конкурс програм і фінансують найперспективніші з них» [9].

Таким чином, субсидіарність є принципом організації демократичного суспільства, який покликаний стимулювати соціальну суб'єктність індивідів, котра, у свою чергу, має спрямовуватися на розвиток демократичного соціуму та на його захист від свавілля людини, групи. Проте субсидіарність розглядається політологами та філософами як певна соціальна якість індивіда, яка формується через ієрархію рівнів його громадянської залученості: через безпосередню (неінституційний рівень) демократію – збори громадян, громадянські слухання, місцеві ініціативи, індивідуальні та колективні звернення в органи державної влади, місцевого самоврядування; через інституційні рівні – родина, трудовий колектив, громадські асоціації, спілки, товариства неполітичної спрямованості (профспілки, професійні, релігійні, спортивні, екологічні, дозвілєву тощо) та громадські об'єднання політичної спрямованості, націлені на громадській контроль за діяльністю органів влади різного рівня (громадські ради, політичні партії, вибори, референдуми тощо) [7, с. 248-249].

Але реалізація принципу субсидіарності громадського буття можлива лише за умови сформованості соціальної суб'єктності громадян та обрання ними шляху свободи волі, з її тягарем відповідальності. Тому засновники соціальної педагогіки ще у ХІХ столітті, обґрунтовуючи специфіку соціально-виховної діяльності в індустріальному суспільстві закладали основи її субсидіарності. Наприклад, Й.Песталоцці запропонував демократичну систему соціального виховання, елементи якої взаємодоповнювали один одне. Це дало змогу розробити *соціально-педагогічну модель сільського мікросоціуму* задля розвитку здатності народу до самовиживання в індустріальних умовах. Складовими цієї моделі були виховуючі впливи системи урядового керування, законодавства і суду, звичаїв та традицій громадської життєдіяльності, громадської думки, самоврядування, ефективної господарчо-економічної діяльності населення, його соціального захисту, а також сімейне виховання й освіта. Усе в соціальному житті мало підкорятися завданню облагородження людини: «Будь-яка прогалина в громадянському суспільстві, будь-яке утруднення в суспільному житті, будь-яке намагання насильством або хитрощами зберегти свою природну свободу і досягнути задоволення своїх природних потреб поза колією громадянського порядку – все це ... послаблює у кожному випадку сили нашої громадянської освіти (тут у розумінні

«виховання» – А. Р.), яка обмежує ці намагання»[5, с. 220-221]. Отже, всі соціальні сили, інституції, заклади, увесь уклад соціального життя мали сприяти творенню людей «розсудливих, обережних, діяльнісних, витривалих – таких, які за будь-яких обставин знаходять, завдяки навичкам і силам, набутим через відповідне суспільне виховання, засоби для задоволення своїх бажань у самих себе»[10, с. 607]. Більш того, проголошувалося антигуманним суспільство, яке, не запровадивши ефективний механізм соціального виховання, примушує людину, що виростає дикуном, «жити громадянином і внаслідок нестатку суспільного виховання помирати в каторжних умовах, які придушують в ній права її природи»[10, с. 605].

Трохи пізніше Р.Оуеном було запропоновано *соціально-педагогічну модель для робітничого мікросоціуму*, елементи якої склалися з узгоджених позитивних впливів сімейного виховання, навчально-виховного закладу для дітей та дорослих («Новий інститут»), гуманізованих умов побуту та праці на виробництві, а також заходів для припинення релігійної ворожнечі. Виховання Р. Оуен розглядав у соціально-педагогічному аспекті, оскільки вважав, що людина може стати кровожерним дикуном або у вищій мірі культурною і доброю особою залежно від соціальних умов, у які вона потрапляє з моменту народження. Тому завданням виховання в певній країні, на його погляд, був саме вплив на ці умови [11, с. 185]. Якщо виховання не ефективно, то в цьому винен соціум: «Провина за злочинний характер лежить не на індивіді, а на системі, серед якої він виховувався. Знищте обставини, що сприяють створенню злочинних характерів, – і злочинів більше не буде; замініть їх обставинами, розрахованими на створення звичок до порядку, регулярності, стриманості, праці, – і людина оволодіє цими якостями»[11, с. 161].

Проте практичні спроби втілення соціально-виховних ідей Р. Оуена (трудова комуна для дітей і дорослих – «Нова гармонія» (1825-1829) у США, «Гармоніхолл» (1839-1845) у Великобританії) зазнали невдачі, на наш погляд, тому, що він не врахував провідного принципу субсидіарності соціально-педагогічної системи Й. Песталоцці – соціальну активність населення в здійсненні суспільних змін, яка позитивно впливає на перевиховання дорослих і соціальний розвиток дітей, – саме в процесі цієї активності формується новий рівень духовності, вищі соціальні якості (зокрема соціальна суб'єктність) індивіда і соціуму. Р. Оуен намагався не стимулювати соціальну активність

незможних людей, а створити кращі умови для них за допомогою свідомих громадян. Це сприяло розвитку споживацтва, а не запланованому самовдосконаленню людини і мікросоціуму. Однак цей негативний практичний результат лише підтверджує правоту висновку, що саме гармонізація соціального виховання на підставах субсидіарності, коли не заміщується соціальна активність та відповідальність індивідів, створює умови розвитку соціальної суб'єктності.

Європейські країни реалізували принцип субсидіарності в соціально-педагогічній діяльності в другій половині двадцятого століття, що вплинуло як на розвиток соціальної суб'єктності європейців, так і на зміцнення демократії на європейському просторі.

Проте сучасне інформаційне суспільство потребує нових рівнів соціальної суб'єктності, а саме регіональної (європейської) та глобальної, яких досі не існувало у філогенезі, а, отже, відсутні технології соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на їх формування. Соціальне виховання інформаційної доби має зміцнити доцентрові прагнення країн, регіонів у побудові глобальної культури людства. Формуючи з них самостійних соціальних суб'єктів регіону світу (у нашому випадку – Європи) та людства воно сприятиме набуттю європейської, глобальної свідомості, відповідних волі та відповідальності їх громадян, а, отже, це не може не вплинути на традиційні види соціального виховання: сімейне, етнічне, державне.

Глобальна та регіональна громадянськість неможливі без ґрунтування сучасних соціально-педагогічних технологій на принципі субсидіарності. Зі становленням глобальних цінностей, з формуванням елементів глобального виховання уможливорюються аналогічні процеси і для людства як соціального суб'єкта, тобто стає актуальною проблема розширення індивідуальної соціальної свідомості не лише сімейними, груповими, державними, регіональними, але й глобальними цінностями. Водночас соціальна педагогіка має створювати технології соціального виховання щодо залучення індивідів до безпосередньої (неінституційної) регіональної, глобальної демократії, до неполітичних та політичних міжнародних організацій (інституційної демократії).

Найуспішніше просувається в реалізації принципу субсидіарності в регіональному соціальному вихованні Європа. Наднаціональні інституції ЄС

спробували через нього профілактувати та коректувати ігнорування, конфронтації, конкуренції у регіональних громадських взаємовідносинах. «Комунітарні органи ЄС намагаються залучити громадянське суспільство та місцеве самоврядування у європейську публічну політику. Йдеться про право громадянської ініціативи, яке регламентується Лісабонським договором про реформи» [9, с. 247-248]. Особливо ставляться у європейському соціальному вихованні до залучення в органи громадянського контролю, оскільки розглядають його відсутність як безправність основної маси населення. Міжнародні громадські організації сприймаються у Європі не лише як засіб формування вищого рівня соціальної суб'єктності, але і культури субсидіарності: «Міжнародні громадські організації ... виховують такі демократичні цінності, як толерантність, угода, бажання знаходити компроміс, які є невід'ємними елементами культури субсидіарності» [7, с. 255].

На жаль, нашій країні нині необхідно не лише «наздоганяти» субсидіарні соціально-педагогічні технології Європи з формування соціальної суб'єктності індивідів, розроблені в індустріальному суспільстві, але й працювати над обґрунтуванням інноваційних – інформаційної доби, зважаючи на особливості українського менталітету, нові засоби: Інтернет, інтерактивні ЗМІ.

Висновки. Регульоване соціальною педагогікою соціальне виховання стає головною умовою мирного розгортання інформаційного суспільства заради виживання людства, уможливлення «Людини Культури» та «Культури людини». Соціально-педагогічній діяльності, як продукту демократичного соціуму, принцип субсидіарності притаманний одвічно, оскільки вона спрямована саме на становлення та розвиток соціальної суб'єктності індивідів через інтеграцію соціально-виховного потенціалу країни. За інформаційної доби принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності набуває актуальності, оскільки виникає потреба у становленні нових рівнів соціальної суб'єктності – регіонального та глобального, через залучення наднаціональних та надрегіональних структур до соціального виховання, технології якого у філогенезі відсутні. Соціально-педагогічна діяльність в Україні має будуватися на прикладі Європи щодо застосування принципу субсидіарності у ствердження громадянської соціальної суб'єктності для завершення національної ідентифікації країни, а також розробляти інноваційні технології соціального виховання зі становлення регіональної та глобальної соціальної суб'єктності

українських індивідів для входження нашої країни гідним соціальним суб'єктом у європейський регіональний простір.

Література

1. Словарь философских терминов / науч. ред. проф. В. Г. Кузнецова. – М. : ИНФРА-М, 2010. – С. 553-554; Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К.-Х.: ВМП «Рубікон», 1997. – С. 346-347; Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Изд-во полит. лит., 1987. – С. 465-466.
2. Соціальна робота. Короткий енциклопедичний словник. – К: ДЦССМ, 2002. – Кн.4. – С.458.
3. Брушлинский А. В. Социальность субъекта и субъект социальности // Субъект и социальная компетентность личности / под ред. А. В. Брушлинского. – М. : Институт психологии РАН, 1995. – С. 3-23.
4. Бим-Бад Б. М. Воспитание человека обществом и общества человеком // Педагогика. – 1996. – № 5. – С. 3-9.
5. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис. ... д-ра педагогічних наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Х., 2005. – 456с.
6. Самосвідомість соціальна // Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К.-Х. : ВМП «Рубікон», 1997. – С. 310-311.
7. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності в сучасному демократичному розвитку : монографія. – Х.: «Майдан», 2011. – 361 с.
8. Зверєва І. Д. Про організацію допомоги молоді Німеччини: структури та завдання // Довіра і надія. – 1994. – № 3. – С. 31-33.
9. Субсидіарність // Соціальна робота. Короткий енциклопедичний словник. – К: ДЦССМ, 2002. – Кн. 4. – С. 460.
10. Песталоцци И. Г. Лингард и Гертруда // Песталоцци И. Г. Избр. пед. Произведения в 3-х т. – Т.1. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 325-677.
11. Оуэн Р. Педагогические идеи Роберта Оуэна: избр. отрывки из сочинений. – М.: Учпедгиз, 1940. – 264с.